

DE ECONOMISCHE TOESTANDEN, DE HANDEL EN NIJVERHEID DER TORADJA'S, OP CELEBES.

(Naar N. ADRIANI en ALB. C. KRUYT).

In het tweede gedeelte van het belangrijke boek over „De Bare'e-sprekende Toradja's van Midden-Celebes” door N. Adriani en Alb. Kruyt, van regeeringswege terecht gepubliceerd, wordt het leven dezer bevolking beschreven, in het bijzonder het huwelijk, de zwangerschap en geboorte, het kind, de lijkbezorging, huis en dorp, de huisdieren, huisraad en wapens, voedings- en genotmiddelen, kleding en versierselen, de landbouw, de handel, de nijverheid, de jacht en visscherij en ten slotte muziek en spelen. Wij staan hier enkel nader stil bij de gedeelten, welke op het economisch leven en handelen betrekking hebben, en geven een referaat van hetgeen de schrijvers dien-aangaande mededeelen.

De Toradja's woonden, zooals uit verhalen blijkt, eens in grotten, waartoe de bergen met vele spelonken in de Possostreek ook volop gelegenheid aanboden. Misschien wijst het brengen van de overblijfselen van overledenen naar grotten op een voormalig wonen in spelonken. Hutten in boomen werden alleen nog gezien ten zuiden van het Posso-meer; dit waren hutten van visschers, die den nacht aan den meeroever wilden doorbrengen.

De tegenwoordige Toradja woont in groote huizen, voor veel gezinnen gebouwd. De grootste woning, die de heeren Adriani en Kruyt zagen, was een huis in het voormalige dorp Boejoe, waarin zich zestien gezinnen ophielden. Gewoonlijk bergt een huis vier of zes gezinnen. Het bestuur van Posso staat niet meer toe zulke groote woningen te bouwen. De Bare'e-sprekende Toradjastammen hebben weinig verstand van bouwen; het hout daartoe bewerkt men niet, doch gebruikt het rond. De To Lage maken hierop een uitzondering; hun woningen zien er keurig bewerkt uit; schaaf en beitel is hun lang bekend. De To Lage hebben veel slaven en kunnen daardoor veel tijd besteden aan den huizenbouw. Verscheidene bergstammen ontwikkelen veel vernuft bij het bouwen van huizen, dewijl bij hen het huis meer dient tot beschutting tegen het ruwe klimaat.

Voordat het Nederlandsch Gouvernement de menschen dwong geregelde dorpen in de dalen en vlakten te bouwen, waren de Toradja's reeds gewend hun huizen bij elkander te plaatsen, waar-

door kleinere en grootere dorpen werden gevormd. Het waren steeds aan elkander verwante menschen, die zich tot een dorp vereenigden, en een vreemdeling kon in zulk een dorp alleen een plaats verkrijgen, als hij er een meisje huwde.

Men legde de dorpen bij voorkeur aan op bergtoppen; men voelde zich daar veiliger, zij waren gemakkelijker te verdedigen. In gewone tijden waren deze dorpen nagenoeg geheel verlaten, daar de meeste lieden hun verblijf hielden in de tuinhuisen bij hun aanplantingen. Slechts oude en gebrekkige menschen liet men in de dorpen achter, om de daar verblijf houdende huisdieren te verzorgen. Alleen na afloop van den rijsttoogst, bij huiselijke feesten, zooals bruiloften, bij begrafenissen, en bij geruchten van oorlogen, stroomde de bevolking in de dorpen samen. Vele dier dorpen waren schilderachtig gelegen, met heerlijke vergezichten. Dat missen de Toradja's in hun nieuwe, geregeld en net aangelegde dorpen. Het aantal huizen der Toradjasche dorpen varieerde tusschen 2 en 10, het aantal zielen van 40 tot 200. De bewoners zijn sterk aan hun dorp gehecht. Iemand, die elders ziek wordt, zal zich naar zijn dorp laten brengen, om toch daar den laatsten adem uit te blazen. Noode werd een dorp verlaten, doch dit geschiedde soms, uit dringende noodzakelijkheid, wegens ongezondheid, wegens gebrek aan voldoende voedsel, enz.

De Toradja's zijn veehouders en akkerbouwers. Huisdieren zijn de buffel, het varken, de hond, hoenders, geiten en katten.

De buffel is waarschijnlijk van elders hier ingevoerd. Bij de meeste stammen eten de vrouwen nimmer buffelvleesch, misschien nog een gevolg er van, dat de vrouw, het meest conservatieve deel van het volk, zich niet aan die nieuwigheid heeft gewaagd. En bij de To Pebato, waar de vrouwen wel buffelvleesch eten, moeten de priesters, de vertegenwoordigsters van den godsdienst, zich er van onthouden. Zoo ook slachten de To Pakambia bij het groote doodenfeest geen buffels; een bewijs, dat van oudsher de buffels niet bij dit doodenfeest gebruikt werden.

Gedurende het grootste deel des jaars laat de Toradja de buffels rondloopen, en hierdoor kwamen zij in een toestand van verwildering. In verschillende deelen van Midden-Celebes komen kudden

voor van verwilderde buffels, nl. in streken, die ontvolkt werden, en waar zij achterbleven in vrijheid.

In het landschap Pada had men vroeger de ruimte onder de woningen tot stallen der buffels ingericht. In iederen stal hing een bamboekoker, waarin zout water als lokmiddel; elken avond kwamen de dieren aangestapt, om van het zout water te likken. Zij werden dan opgesloten en 's morgens weder vrij gelaten. In de nieuw aangelegde dorpen worden de buffels echter niet meer toegelaten.

Even als elders schrikt de buffel op bij het zien van Europeanen, maar de Toradja's staan op vertrouwelijken voet met hen. De groote, plumpe gevaarten laten zich gewillig door een kinderhand leiden. Het zijn dan ook jongens, die de beesten weiden, wanneer zij gevangen zijn.

De buffel wordt bij de Toradja's weinig tot het verrichten van nuttigen arbeid gebruikt. Alleen in de laatste jaren, nadat het Gouvernement het aanleggen van natte rijstvelden heeft bevolen, laat men hier en daar de buffels dienst doen om den grond dier velden om te woelen, doordat men ze daarin op en neer drijft. Overigens is de buffel offerdier bij uitnemendheid, en de norm van boeten.

Buffels maken den rijkdom der Toradja's uit; met het aantal buffels, dat iemand bezit, hangen ook zijn macht en aanzien samen. Gewoonlijk hebben de hoofden groote kudden van buffels, welke dan niet hun individueel eigendom zijn, maar de bezitting van de gansche familie, waarover zij als familiehoofden het beheer hebben.

De Toradja's fokken ook varkens, doch men legt zich op de varkensfokkerij niet zoo ijverig toe als dat gemeenlijk bij heidensche volken in Indië het geval is, hoogstwaarschijnlijk omdat men meer waarde is gaan hechten aan buffels; zelden komt een varken in de rechtspraak voor als boete; daarentegen speelt het als offerdier een groote rol. Onder de Toradja's zijn er vrij velen, die geen varkensvleesch eten. Dit laat men echter niet om een godsdienstig verbod, maar omdat men het niet lust.

De Toradja bezit meestal een aantal *honden*, waarvan gewoonlijk een de speciale lievelingshond is. De honden worden ook veel door hen gegeten. Het *hoen* speelt bij de Toradja's een groote rol als offerdier. Uit de ingewanden van het hoen voorspelt men of een onderneming zal slagen of niet. Hanengevechten vindt men er tot nog toe niet. Ook treft men bij ieder dorp een kudde *geiten*

aan. *Huiskatten* houden de Toradja's er op na.

De Toradja's zijn zonder uitzondering landbouwers, van het voornaamste hoofd tot den geringsten slaaf toe.

Allen zijn de leer toegedaan, dat ieder zich zelf van voedsel moet voorzien. Terwijl de Toradja rijst en maïs verbouwt, stookt hij in zijn vrijen tijd ook suiker, vischt hij, smeedt hij en maakt hij prauwen, gaat damar en rotan zoeken, maar nimmer leeft hij van deze werkzaamheden. Hij leeft van zijn rijstveld. Om het rijstveld concentreren zich alle gedachten van den Toradja. Alles, wat hij voor goden en geesten doet, komt ten goede aan zijn rijstveld. Iedere overtreding der zeden en gewoonten wordt door de goden gestraft aan zijn akker.

In de Mohammedaansche landschappen aan de Tomini-bocht werd daarentegen tot voor korten tijd weinigen aan den landbouw gedaan. De menschen houden zich liever bezig met eenigen kleinhandel; de meesten voelen zich te voornaam voor den landbouw. Zij waren dus voor rijst en maïs hoofdzakelijk afhankelijk van de Toradja's. Sedert het Gouvernement er zich doet gelden, wordt de landbouw in deze streken weer aangemoedigd.

De Toradja's van de Posso'sche-Todjische taalgroep legden vroeger uitsluitend droge rijstvelden aan tegen de hellingen der bergen, doch sedert 1907 worden overal, waar het land daartoe gelegenheid biedt, op last van het Gouvernement natte rijstvelden aangelegd. De lieden, die tot de Pagirisch-Kailische groep behooren, bouwen sedert langen tijd hun rijst hoofdzakelijk op natte velden, die door kanalen, welke het rivierwater afleiden, worden gedrenkt. Men kan aannemen, dat de sawahbouw hier is ingevoerd door de Boegineezen. Hier en daar worden inlandsche ploegen gevonden, in de binnenlanden laat men het omwoelen van den grond door loslopende buffels verrichten, die men in den van water doorweekten grond heen en weer drijft.

Het land behoort aan den stam, en iedere ontwikkelde Toradja weet de grenzen van zijn stam aan te geven. Land in individueel bezit te hebben is een ongerijmdheid voor den Toradja. Daar het land van den stam is, mag ieder der leden dat land gebruiken zonder vergoeding. Ook vreemdelingen, mits die zich eerst verstaan met de hoofden.

Heeft iemand het oog op een stuk boschgrond, om dat het volgend jaar te ontginnen, dan geeft hij in een boom op het terrein een hak en be-

vestigt in dien spleet een bos lang gras of een stuk hout. Dit is het teeken, dat die grond reeds in gebruik genomen is.

Behalve rijst worden nog maïs en eenige groentesoorten in de rijstvelden geplant. Ook ziet men, vooral bij de To Lage, veel *papajaboomen* aangeplant, en in de meeste velden beslaat de *pisang*-aanplant een ruime plaats. Als graansoorten worden verder nog verbouwd *gierst*, *tamboelao* (Sorghum vulgare) en andere soorten. Verder worden op den akker geplant tusschen de rijst in de groenten, als *oe* (Amaranthus gangeticus), *longeroe* (Hibiscus manihot), welker bladen worden gegeten, pompoensoorten, gewassen om het eten te kruiden, zooals *uien*, *curcuma*, *gember*, *venkel* enz. Door het Gouvernement, dat de zaken in Midden-Celebes regelt, wordt de teelt van andere gewassen als *koffie*, *aardnoten*, *oebi-soorten* (vooral cassave) aangemoedigd, maar de cultuur van deze ingevoerde gewassen is nog niet populair.

Het handelsverkeer was er langen tijd zeer weinig ontwikkeld. Van eenigen handel binnen den stam is nooit ernstig sprake geweest. Dit kon ook niet anders, want hetgeen men voor het dagelijksch leven noodig had, maakte ieder voor zich zelf, voor zoover de grondstoffen daarvoor in het gebied van den stam werden gevonden, zoodat een handel onderling in dergelijke voortbrengselen geen zin zou hebben gehad.

Bovendien maakten de communistische gevoelens, welke men koesterde voor de leden van zijn eigen stam, handel onmogelijk. Iemand kan nu eenmaal niets weigeren aan een ander lid van zijn stam, aan zijn familielid dus, zoodat een poging tot handelen zou uitloopen op het weg-schenken van de handelswaar. Wil de Toradja iets geheel voor zich zelf hebben, dan is hij genoodzaakt dat voorwerp te verbergen of het ergens in bewaring te geven.

Is er handel tusschen leden van één stam onbestaanbaar, anders is het tusschen verschillende stammen.

In het gebied van sommige stammen wordt ijzer gevonden, in dat van andere niet. Wanneer door eerstgenoemden een aantal hakmessen, zwaarden en bijlen zijn gesmeed, worden deze naar andere stammen gebracht, en daar geruild tegen voorwerpen, die zij zelf niet hebben. Zoo doen ook de To Mori met de door hen vervaardigde koperen sieraden. Menschen uit

stammen, die de pottenbakkerskunst verstaan, brengen hun waar naar hen, die deze kunst niet kennen. Zoutstokers torschen zware vrachten van eigen gemaakt zout naar streken, waar men door oorlog of door andere omstandigheden in dat jaar niet naar het zeestrand is kunnen gaan om voor zich zelf dit artikel te maken. Van het strand brengt men groote schelpen naar het binnenland, waaruit armbanden worden gebikt. Deze ringen worden ook kant en klaar aangeboden. Wintoe en paka, twee lianen, geel en zwart van kleur, die bij vlechtwerk veel worden gebruikt, worden uit het bovenland, waar zij alleen op de hooge bergen groeien, naar lagere streken gebracht en geruild tegen enkele bossen rijst. Hetzelfde doet men met den bast van de woeli, waarmede palmwijn bitter wordt gemaakt, en met de schors van pakanangi, een tot allerlei doeleinden aangewend geneesmiddel onder de Toradja's, beide mede artikelen, die alleen in de oerboschen op de hooge bergen voorkomen. Zit men goed in zijn buffels, dan brengt men er een paar van naar streken, waarvan men gehoord heeft, dat de buffels er schaarsch zijn. Zoo fokken enkele stammen geiten aan, om deze later bij andere stammen tegen honden te ruilen.

Gewoonlijk heeft men van te voren reeds bepaald, wat men voor zijn waar wil koopen, en wanneer andere artikelen als prijs worden aangeboden, geeft de Toradja zelden zijn waar af. Met zout en koperen sieraden koopt men meestal buffels; aarden potten en kleine handelsartikelen gaan doorgaans voor eenige bossen rijst. Katoenen goederen, alle ingevoerd, waarvan iedere Toradja gewoonlijk een kleinen voorraad bezit, konden vóór de komst van het Gouvernement, toen geld als betaalmiddel nog weinig in zwang was, als universeel betaalmiddel in Midden-Celebes gelden.

De waarde der aangeboden waar was vrij vast; zoo gold een volledig stel arm- of enkelringen één buffel; in rijst gold één buffel 50 bossen; in zout berekend was de waarde van een dier gelijk aan twee stukken zout van ± 75 cM. lengte en ter dikte van het midden van een mensch.

Handelaars van beroep werden er vroeger niet aangetroffen onder de Toradja's. Allen zijn landbouwers. Doch in den tijd, als de rijstvelden zijn bewerkt, zoodat men alleen op de vrucht heeft te wachten, of ook gedurende het oogsten van de rijst, dat steeds aan de vrouwen wordt overgelaten, gaan de mannen op de handelsreis. Vrouwen nemen aan zulk een tocht nimmer

deel, tenzij zij van een dergelijke gelegenheid gebruik wil maken om een familielid in een anderen stam te bezoeken. De Toradjasche vrouw is anders huisvast, komt meestal niet buiten het dorp. Voorwerpen, door de vrouwen vervaardigd, als potten, geklopte boomschors, mandjes, enz. worden aan de mannen ten verkoop medegegeven.

Vroeger sloten zich voor zulk een handelsreis steeds eenige lieden bij elkander aan; een handelsgezelschap telde zelden minder dan tien leden, van wie een of twee zoo mogelijk een geweer over den schouder droegen, om zich bij aanvallen te kunnen verdedigen. Was men gekomen in de streek, waar men artikelen hoopte te vinden voor zijn waar, dan nam men na bekomen verlof zijn intrek in de smederij, minder vaak in den dorpstempel, waarschijnlijk omdat men zich in de smederij, die steeds een eindweegs buiten het dorp staat, vrijer en daardoor veiliger voelde den in den dorpstempel, die steeds in het dorp was gebouwd.

De leiders van het handelsgezelschap brachten dan een bezoek aan het hoofd van het dorp met het doel hun komst mede te deelen en boden dan een stuk katoen of een deel van hun koopwaar aan het hoofd ten geschenke aan. Door dit geschenk stelden zij zich onder zijn bescherming, het hoofd zou dan als woordvoerder bij geschillen voor hen optreden.

Zoodra bekend was geworden, dat een vreemd reisgezelschap in de smederij vertoefde, kwamen de menschen van het dorp eens kijken en praten. Ook menschen uit omliggende dorpen kwamen dan wel. De reizigers maakten ook tochten naar omliggende dorpen in de hoop, daar het gezochte te zullen vinden.

De transactie gaat zeer langzaam in haar werk. De Toradja begint gewoonlijk met zich onverschillig te gedragen tegenover de aangeboden waar, ook al heeft hij er aanstonds zin in. Dan vraagt hij, wat de kooplieden er voor hebben willen, en als hij dit vernomen heeft, dan verzekert hij, dat hij van het gevraagde weinig of niets heeft. Eindelijk komt hij met een voorstel voor den dag, en na verscheidene bezoeken wordt de koop gesloten. De kooplieden op hun beurt weten dikwijls met voordeel op de ijdelheid der koopers te werken, zoodat de voorwerpen, welke men niet van plan was te koopen, toch worden genomen. Dit geldt vooral ten opzichte van koperen sieraden, waarom echtgenooten en dochters

zoo weten te dwingen, dat de vader ze koopt.

Het gebeurt nu en dan, dat een gezelschap geen handelsartikelen bij zich heeft, maar zich door zijn arbeid het gewenschte tracht te verschaffen. Zoo ontmoet men in het Pososche nu en dan gezelschappen van To Mori, die het noodige om koperen sieraden te maken bij zich hebben. Wanneer zij zich dan ergens hebben neergezet, bestellen de menschen uit dat dorp en uit den omtrek koperen sieraden bij hen. Het benodigde koper wordt daartoe door hen, die bestellen, zelf aangebracht in koperen borden (van Java ingevoerd), en in zoogenaamde haantjesduiten; voor het vervaardigen der voorwerpen wordt vooraf het loon bepaald. Zoo gingen vroeger meermalen gezelschappen Toradja's naar Loewoe, zij klopten daar sagoe, waarvan de helft of een deel aan den eigenaar van den boom kwam, terwijl men voor het overige datgene kocht, wat men noodig had.

In zeer veel gevallen wordt de aangeboden waar niet contant gekocht. Zijn katoenen goederen als prijs bedongen, dan gaat de koper die soms eerst zoeken, nadat de waar reeds van eigenaar is verwisseld. Dit geldt vooral dan, wanneer de waar met buffels is gekocht; het heet dan, dat de buffels nog niet kunnen worden opgevangen. Het gezelschap keert dan terug zonder den prijs van zijn artikelen te hebben ontvangen, en meermalen ontvangt het dien eerst na jaren en oneindige maningen. Dit op krediet koopen was eertijds de voornaamste bron van geschillen.

Het zit den Toradja in het bloed om krediet te nemen. Hierdoor zijn vreemde handelaren vroeger gedwongen geweest voorschotten te geven, en geraken zorgeloozen veel in schulden. Het Bestuur tracht dit geven van voorschotten zooveel mogelijk tegen te gaan.

In het gebied der Bare'e sprekende Toradja's heeft men nooit weekmarkten of maandelijksche markten gehad. Dit is een gevolg daarvan, dat elke Toradjo zelf alles maakt en verbouwt wat hij noodig heeft. Hij behoeft dus niet naar anderen te gaan. Elke huishouding vormt een op zich zelf afgesloten geheel. Ook was er in dit gewest geen potentaat, die met het oog op eigen voordeel hier of daar een markt forceerde. Ook enkele pogingen van het gouvernement, om marktdagen in te stellen, zijn mislukt.

Alleen in het Morische, Sigische en Kailische, waar reeds onderscheid is op te merken tusschen landbouwers en hen, die zich langzamerhand aan den landbouw onttrokken hebben, en waar een

potentaat de macht in handen had, waren reeds vóór de komst van het Gouvernement op bepaalde plaatsen markten (potomoe, plaats van ontmoeting). Iedere verkoper moest een deel van zijn waar als marktgeld aan het landschapshoofd afstaan.

Alleen de groote doodenfeesten in het Possosche deden nu en dan aan markten denken. De feestgangers uit verschillende stammen, die elkander daar in vriendschap ontmoetten, hadden gewoonlijk het een en ander uit hun land medegebracht, dat zij gedurende het feest verruilden. Dit doet ons denken aan de groote kerkmissen, welke in de middeleeuwen ook de gelegenheid werden, waaraan handel verbonden werd. En zelfs voor de Boeren in Zuid-Afrika werden groote christelijke feestdagen, wanneer de Boeren een dorpskerk bezoeken om er hun godsdienstplichten te vervullen, gevolgd door een marktdag. Wij wijzen er hierbij op, hoe men gelijksoortige maatschappelijke verschijnselen schier bij alle volken vindt.

De eerste vreemde handelaars, die in geregelde handelsbetrekking met de Toradja's kwamen, moeten Mandareezen en Boegineezen zijn geweest, later Kaliërs, Ternatanen en Gorontaleezen. Deze vestigden zich aan het zeestrand en brachten vandaar uit bij kleine hoeveelheden hun handelswaren, voornamelijk bestaande in katoenen goederen en koperwerk van Java, het land in. Den prijs van het gekochte: rotan, was, gom copal, huiden, waren de Toradja's dan verplicht naar het strand te brengen. Die verplichting rust ook nu nog altijd op de koopers. Waren de producten eenmaal aan het strand, dan werden zij met groote Boegineesche vaartuigen (padewakang, palari) naar Gorontalo vervoerd.

De vreemde handelaars namen gewoonlijk een vrouw uit de dichtstbij wonende Toradja's, en er ontstond een gemengde Mohammedaansche bevolking, welke men nagenoeg overal aan de kusten van de Bocht van Tomini vindt. Eerst omstreeks 1870 kwamen de Chineezzen met schoeners van inlandsch maaksel in de Bocht van Tomini handelen. Zij ankerden op een plaats en bleven daar dagen achtereenvolgend liggen, en door bemiddeling van strandbewoners borchproducten van de Toradja's te verkrijgen. Aanvankelijk durfden de Chineezzen zich niet aan den wal vestigen; eerst langzamerhand gingen zij hiertoe over en aldus ontstonden op verscheidene punten aan de kust handelsnederzettingen.

De Chineesche handelaars mochten zich even-

wel niet rechtstreeks en verbinding stellen met de Toradja's. Zij verkregen de producten door tusschenkomst van aan het strand wonende vreemdelingen van gemengd bloed. Aan deze menschen werden goederen in voorschot gegeven, die zij aan Toradja's verkochten. Deze tusschenpersonen, Todo's genoemd, hebben heel wat ellende over de Toradja's gebracht, wisten hen af te zetten. Toen het Gouvernement zich hier gevestigd had, ging de Civiel-gezaghebber dan ook ernstig het gebruik van Todo's tegen. Tegenwoordig vragen de handelaars aan de Toradja-hoofden om een aantal lieden, die boschproducten voor hen zoeken. Dit gebeurt onder contrôle van het bestuur om te zorgen, dat de werkkrachten eenigszins gelijk verdeeld worden over de bestaande handelshuizen.

Langzamerhand werd het gewoonte, dat voorname hoofden, zooals die van Todjo en Mapune, uitvoerrecht van boschproducten gingen vragen, voor een picol gomcopal (damar) een kwartje en de handelaar nog eens 50 cent. Voor rotan bedroeg het recht f 0,25 van den opkoper voor 100 bossen; de rotansnijder stond tien van iedere honderd bossen aan genoemde landschapshoofden af. Later werden die rechten door het Gouvernement afgekocht. De waardigheidsbekleeders in Todjo kregen vergoedingen tot een gezamenlijk bedrag van f 3000, die van Mapone f 500.

De voornaamste artikelen, welke uit het gebied der Bare'e Toradja's worden uitgevoerd, zijn *copra*, *rotan* en *gomcopal*. De coprauitvoer is nog niet belangrijk, maar zal wel toenemen. In vroegeren tijd gevoelden de Toradja's weinig lust om kokosboomen te planten, daar die bij de binnenlandsche oorlogen veelal werden vernield. Sedert de vestiging van ons Gouvernement heeft men overal waar zulks mogelijk was, kokosaanplantingen gemaakt.

Copra is tegenwoordig wel het hoofdproduct van den uitvoer van Celebes. Celebes en Onderhoorigheden voerden in 1881 uit voor 6,6 mill. gulden *copra*, in 1911 voor 20,4 mill. gulden, en Menado voerde in 1881 uit voor f 541.000 in 1911 voor 9,5 mill. gulden. In het eerste gebied is Makassar de hoofduitvoerhaven, in het laatste zijn het Gorontalo en Menado.

De *rotan* (lavero) wordt uit geheel Midden-Celebes uitgevoerd. Groepen Toradja's trekken daarvoor naar de bosschen, bouwen zich een hut, en snijden de door de handelaars gewilde rotansoorten. Zoowel de zware als de lichte soorten worden in bossen van 10 stuks gebonden. De

Toradja verkoopt zijn rotan bij bossen; zij wordt echter bij het gewicht uitgevoerd. Na de copra is de rotan het hoofduitvoerproduct.

De *gomcopal*, in Midden-Celebes over 't geheel *soga* genoemd, is vervolgens het belangrijkste uitvoerartikel. Deze harssoort wordt verkregen uit oude exemplaren van den *soga-boom* (*Damarara* (*Agathis*) *Celebica*), prachtige reuzen der natuur, kaarsrechte stammen van 1 à 2 meter middellijn en 30 à 40 M. hoog, alleen aan den top voorzien van takken en bladeren. Het hout wordt niet gebruikt. In alle oerboschen van Midden-Celebes komen deze boomen voor in meerdere of mindere hoeveelheid. Op tal van plaatsen wordt de *gomcopal* naar de kust gebracht. De handelsplaatsen *Wata* in *Bajole* dicht bij de monding der *Soemara-rivier* aan de *Golf van Mori* heeft geheel aan den handel in *gomcopal* het ontstaan te danken. Ook in de oerwouden op de gebergten van het westelijk deel van Midden-Celebes komen veel *soga-boomen* voor. Als een *damar-zoeker* een flinken boom gevonden heeft, plaatst hij er twee eveneens staande stokken bij met een *dwarshout*, waarom eenige *rotanringen* worden gehangen, zwarte vezels van den *aren-palm* enz. als teekens, dat die boom in bezit is genomen. Wie dit recht schendt, wordt gestraft met buffels als boete of wordt gedood. Een gedeelte van de schil wordt weggenomen, het hars druipt vervolgens uit den stam en hoopt zich op aan den voet van den boom. Is er een voldoende hoeveelheid, die wordt het afgeschraapt, in een draagmand gedaan en in de hut en vervolgens naar het strand gebracht. Deze hars, die uit kleine stukken bestaat, heet *tetesi*. Moedige *damarzoekers* klimmen in de hoge boomen, om aldus takken te bereiken, waar in den loop der jaren grooter stukken *damar* zijn samengevloeid, en die stukken heeten *lopa*.

Daar de *Toradja's* tijd en moeite niet in rekening brengen, komen zij er toch steeds toe de *damar* naar de *Boegineesche* en *Chineesche* handelaren te brengen, hoewel de verdienste gering is. Een zeer sterke man draagt 40 kati *damar*, en dien last moet hij wel twee dagen en meer loopens vervoeren, en ontvangt dan van de handelaren daarvoor drie inferieure kains van f 1,25 het stuk, handelswaarde in Midden-Celebes. Naar zijn gedachte heeft de *Toradja* ± f 3,75 verdiend in andere handelsplaatsen worden evenwel die kains voor f 1,25 het stuk verkocht. Evenwel, men vergeet hierbij niet, dat de handelaars veel

risico er bij hebben; zij moeten soms jaren op betaling der in voorschot gegeven goederen wachten, en dikwijls geheel tevergeefs.

Nu het Gouvernement in Midden-Celebes orde op de zaken heeft gesteld, zijn de bosschen, waarin de *damar-boomen* gevonden worden, onder verscheidene stammen verdeeld. Wenschen lieden *damar* te zoeken in een gedeelte, dat aan een anderen stam is toegewezen, dan moeten zij aan dien stam een zeker recht betalen; dat recht wordt hooger, wanneer zij na verkregen toestemming van den eigenaar oogsten van boomen, die reeds bewerkt zijn. De genoemde rechten worden afgedragen aan den besturende ambtenaar, die voor de verdeling onder de rechthebbenden zorgt. In het gebied der *Bare'e* sprekende *Toradja's* had de uitvoer van *gom-copal* vóór de komst van het Gouvernement plaats uit het landschap *Todjo*. De uitvoer van *gomcopal* vóór 1900 bedroeg ongeveer 3200 pikol per jaar als gemiddelde. Na 1905 is de handel verplaatst naar *Posso-Mapone*, waar in 1909 werd uitgevoerd 122.760 KG. Ook naar *Loewoe* wordt *damar* gebracht; gegevens daarover zijn niet bekend.

Voor Celebes en Onderhoorigheden was de uitvoer van *damar* in 1911: 614.915 KG., van *copal* 703.576 KG. *Menado* voerde aan *damar* uit in 1881: 261.405 KG., in 1911: 354.284 KG.

Verder wordt uit het gebied der *Toradja's* nog uitgevoerd *bijenwas* (*panggere*), een product van wilde bijen, *huiden* van buffels en herten, en *hertehoorns*, uit enkele streken ook *ebbenhout*. In goede tijden worden ook veel varkens naar *Gorontalo* gebracht.

Uitvoer van rijst heeft nog niet plaats, maar in den binnenlandschen handel tusschen *Toradja's* en vreemdelingen, die aan het strand wonen, wordt veel in rijst gedaan. Hoe dichter de *Toradja's* bij het strand wonen, des te gemakkelijker verkoopen zij hun rijst, en daardoor wordt verklaard, dat de *Toradja's*, die diep in het binnenland wonen, steeds volop rijst hebben, terwijl zij, die in de strandstreken wonen, drie à vier maanden na den oogst reeds gebrek er aan hebben.

Het hoofddoel van den binnenlandschen handel der *Toradja's* is zich de benodigdheden voor het dagelijksch leven en de versierselen (waar het koperen sieraden uit *Mori* betreft) aan te schaffen. De handel in boschproducten geschiedde voornamelijk om zich rijkdommen te verzamelen, vooral bestaande in katoenen goederen, waarvan een gedeelte bij den dood medeging in de lijkst.

om den overledene als een aanzienlijk mensch in het zielenland te doen aankomen. Sedert het Gouvernementsgezag hier gevestigd is, valt die zucht om te verzamelen niet meer zoo waar te nemen, maar ontwaakt de lust in het dagelijksch leven meer luister te verspreiden. Lang gespaarde kleedingstukken worden nu gedragen, opgespaarde koperen borden doen dienst in de huishouding. Het kan ook zijn, dat men nu zich meer toelegt op het verzamelen van geld. Van de meeste hoofden, die nu een vast inkomen hebben, kan men niet bemerken, dat zij van hun inkomen betalingen doen; koopen zij iets, dan geschiedt dit gewoonlijk nog op de oude wijze door afbetaling met rotan, gom copal of eenig ander artikel.

Vóór de komst van het Gouvernement speelde geld bij den handel een ondergeschikte rol; alleen kleinere voorwerpen werden wel verhandeld met zoogenaamde haantjes-duiten, die over Kaili van Singapore werden ingevoerd. Sedert de komst van het Gouvernement heeft men de waarde van geld leeren kennen, zeker wel in de eerste plaats door de belasting, welke jaarlijks in geld moet worden opgebracht. Terwijl vroeger een stuk gebleekt katoen (belatjoe) ter waarde van ongeveer f 2 de maatstaf was voor de berekening der dingen, is daarvoor nu reeds geheel de rijksdaalder in de plaats getreden.

* * *

Van de nijverheid der Toradja's noemen wij in de eerste plaats de *bereiding van boomschors tot kleedingstof*. Dit bedrijf is op Midden Celebes tot groote ontwikkeling gekomen. De grondstof is in dat boschrijke land overvloedig voorhanden, de werktuigen zijn zeer eenvoudig en worden uitsluitend van inheemsch materiaal vervaardigd, de kunst van weven is ook nu nog onbekend op Midden-Celebes, en de invoer van goedkoope katoenen kleedingstof, in voldoende hoeveelheid om de geklopte boomschors op de duur te verdringen, dateert pas van de laatste dertig jaar. Nog wordt onder de bewoners van Midden-Celebes meer boomschors gedragen dan katoen, doch om geen andere reden, dan omdat de invoer nog niet voldoende is om in de behoefte te voorzien, en omdat de goedkoopste katoenen stof kostbaar is in vergelijking met de geklopte schors, die men geheel voor niet heeft, dewijl tijdverlies niet gerekend wordt.

De wijze, waarop de kleeding uit boomschors bereid wordt, de boombast, die hiervoor gebruikt wordt, daarbij staan wij niet stil, doch verwijzen hiervoor naar het boek. Nog iets over den handel daarvan. De kleedingstof uit boombast, de foeja, die nog op Celebes gebruikt wordt, komt bijna geheel van de Toradja's in Midden-Celebes. Vroeger werd zij ook van hier naar Java uitgevoerd, om bij het koperen van schepen gebezigd te worden. Verder werd de foeja van Posso vroeger ook door de Gorontaleezen gekocht, daar dezen ze algemeen droegen, als zij in den rouw waren. Ook gebruikten zij veel foeja om hun prauwen van buiten mede te dichten. Eveneens werd de foeja naar Menado uitgevoerd, daar de Bantaks die in den heidenschen tijd gaarne droegen.

De Toradja's vlechten veel, doch hebben het in die kunst niet ver gebracht, zij gebruiken het materiaal, dat de natuur van hun land hun aanbiedt. Koopen van vlechtmateriaal heeft niet plaats. Vlechtwerk wordt er nog wel verkocht, bijv. gevlochten rijstzakken, mandjes, enz.

De kunst van pottenbakken schijnt over geheel Celebes verspreid te zijn. Verder is de zoutbereiding een bedrijf, dat aan de kust wordt uitgeoefend. Telken jare komen vele Toradja's uit het binnenland om aan de kust zout te bereiden. Dit geschiedt van Mei tot October, tusschen het planten en oogsten van de rijst. Als men in dien tijd langs de kust van Celebes vaart, ziet men tal van gehuchten met zoutstokers. Zulk een nederzetting bestaat uit een aantal hutten. Sedert het ingrijpen van het Nederlandsch-Indische gouvernement wordt aan dit zoutstoken veel minder gedaan dan vroeger, in de eerste plaats omdat de Toradja niet zoo vrij meer is in zijn bewegingen en in de tweede plaats omdat hij liever het ingevoerde zout koopt.

Suiker wordt bereid door het stoken uit het sap van den arènpalm. Ook wordt het ijzer door de Toradja's bewerkt; zij graven het ijzer, voor hun smederijen benodigd, zelf uit den grond. Zij smeden van het ijzer zwaarden, messen, haken voor de visscherij, enz., doch de smederij staat niet hoog. Verder oefent de Toradja kopergieterij.

In het bewerken van hout heeft hij groote vaardigheid en die komt vooral aan den dag bij het vervaardigen van vaartuigen.